

**MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY MEROSI VA JADIDCHILIK HARAKATINI
O‘RGANISHNING DOLZARB MASALALARI**

**CURRENT ISSUES OF STUDYING THE LEGACY OF MAHMUDKHOJA
BEHBUDI AND THE JADIDIST MOVEMENT**

Nyutonova Xilola Lochinbekovna

Urganch Ranch texnologiya

universiteti o‘qituvchisi

nyutonovaxilola@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiy ijodi va jadidchilik harakati merosini o‘rganishning nazariy-metodologik asoslari hamda zamonaviy dolzarbligi yoritiladi. Jadidchilikning ijtimoiy-falsafiy mazmuni, Behbudiy asarlarining milliy uyg‘onishdagi o‘rni va ularning bugungi ta’lim-tarbiyadagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Abstract: This article discusses the theoretical and methodological foundations and modern relevance of studying the work of Mahmudkhoj Behbudi and the heritage of the Jadid movement. The socio-philosophical content of Jadidism, the role of Behbudi's works in the national revival, and their significance in today's education are analyzed.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudiy, jadidchilik, milliy uyg‘onish, ma’rifat, ta’lim islohoti, vatanparvarlik.

Nyutonova Xilola Lochinbekovna

Urganch Ranch texnologiya

universiteti o‘qituvchisi

nyutonovaxilola@gmail.com

O‘zbekiston tarixida XIX asr oxiri – XX asr boshlarida shakllangan jadidchilik harakati millatni uyg‘otgan ulkan ma’naviy-siyosiy hodisa sifatida qaraladi. Jadidlar

milliy ozodlik, ilm-ma'rifat, zamonaviy taraqqiyot g'oyalarini ilgari surdilar. Ularning yetakchi vakillaridan Mahmudxo'ja Behbudiy nafaqat pedagog va ma'rifatchi, balki adabiyotshunos, dramaturg va jamoat arbobi sifatida ham xalq qalbidan chuqur o'rin egalladi.

Behbudiy merosi – milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik va vatanparvarlikning ifodasi. Uning “Padarkush” dramasi, darsliklari va publitsistik maqolalari millatni yangilanish sari yetaklagan. Bugungi kunda ushbu merosni o'rganish nafaqat tarixiy haqiqatni tiklash, balki zamonaviy ta'lim va tarbiyaning nazariy asoslarini boyitish uchun ham muhimdir.

Behbudiy san'ati – publitsistikasi haqida oradan qariyb yuz yil o'tib, Hoji Muin orzu qilganidek, yozuvchining publitsistik asarlari S.Ahmad tomonidan to'planib, nashr etilib, “Tanlangan asarlar”ning ikki jildligiga kiritilib, sharh va lug'atlar bilan ta'minlanib, bir butun holda nashr etildi. Bu ikki jildda jamlangan publitsistika namunalarini janr nuqtai nazaridan ko'rib chiqsak, Mahbudxo'ja Behbudiy hazratlarining maqola, sayohatnoma, maktub, nutq janrida ijod qilganliklarini kuzatish mumkin. Uning adabiy maqolalarini mavzu nuqtai nazaridan ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy, adabiy-tanqidiy, diniy maqolalarga bulish mumkin. Jumladan, zamonaviy ma'rifatparvar Behbudiyning “Maktablar haqida”, “Buxoroning usuli jadid”, “Huquq topiladi, berilmaydi”, “Turkiston xalq”, “Yoshlarga murojaat”, “Ikki emas, to'rt til kerak” eng mashhurlari. Jami Behbudiy publitsistikasining 180 ga yaqin namunalari ma'lum. Ilg'or va ma'rifat parvar adibning “Ikki emas, to'rt til kerak” maqolasida yoshlar turk, arab, fors tillarini bilsalar, rus va fransuz tillarini o'rganishlari kerakligi haqida yozilgan. Maqolada shunday deyiladi: “Arab tilini bilmasak din osti bo'ladi, ruschani bilmasak, dunyo yo'qoladi. Turk va fors tillarining zarurligiga shubhasizdir. Butun dunyo bir -biri bilan gaplashadigan yana bir til va yozuv bor. Bu fransuz tili. Boshqa tilni bilish va yozishni o'rganish shariatga ko'ra to'g'ridir. Fevral, 2025-Yil 773

Hadisdan ma'lumki, Payg'ambarimiz sahobalaridan biriga yahudiy tilini Zayd ibn Sobitni o'rganishni buyirganlar. U bu tilini payg'ambarlik himoyasi bilan o'rgangan va yahudiylarning yuborgan maktublarini payg'ambarga o'qib bergan. Behbudiy har bir fikrni ilmiy isbot, hayotiy fakt, hissiy tajriba bilan yozgan. Jumladan, yozuvchi “Ikki emas, to'rt til kerak” maqolasida yoshlarni chet tillarini o'rganishga chorlaydi. Chet

tillarini, hattoki yahudiy tillini ham o'rganish hadislarida buyurilganligini eslab, mashhur muhaddis olim Imom Buxoriyning "Sahih hadis"lariga murojaat qiladi va o'z fikrini hadisi sharifning til o'rganish haqidagi fikrlari va voqealari bilan isbotlaydi. Behbudiyning ushbu maqolasi 1913- yilda "Oyna"ning 20 - avgust sonida e'lon qilingan. G'ayratli publitsist "Yoshlarga murojaat" maqolasida yoshlarni zamonaviy fanlarni puxta egallashga chaqirdi. Zamonaviy ilmlarni o'rganish islom dinini ham mustahkamlaydi, deb yozdi. Mavzuiy maqolada u to'ylarga pul tashlanadi lekin farzandlarimizning ta'lim va tarbiyasiga pul sarflanmasligini tushuntirib beradi. Shuning uchun u zamonaviy ta'limni o'rganish va fazrandalarimizning ta'lim tarbiyasiga pul sarflashimiz kerak- deb aytadi. "Oyna" jurnalining faoliyatiga qaytadigan bo'lsak- "Oyna" tashkil etilgan kunidan uning faoliyati va mazmunini boyitish to'g'risida turli- tuman maslahatlar jurnalning oxirgi soniga qadar yonma-yon ketdi. Ularda maqolalar hajmi ikki sahifadan oshmasligi, jurnal "qalinroq" bo'lishi va ko'proq chiqishini xoxlovchi talablar yangray boshladi. Quruq maslahatlar ko'p edi. Lekin jurnalning taraqqisi uchun amaliy ish qiladiganlar yo'q edi. Behbudi bu istaklarni amalga oshirish uchun pul va ko'ngillilar yo'qligini, o'zining "kasal nimkora" holi bilan bu ishda o'zligini ochiqoydin yozdi. "Oyna" ning asta-sekin darz ketayotganini so'ngi sonyalaridan ham payqash mumkin. Avval boshida Tavvallodan boshlangan yuz o'girishlar samarqandlik ziyolilarga ham o'tdi. Hoji Muin, Saidahmad Vasli Samarqandiy, Siddiqiy Ajziylar "Oyna"dan "Qalam"larini to'xtatdi. Jurnal Behbudiyning ilmiy maqola va she'rlari jamlangan to'plamga aylanib qolayotgan edi. Shu o'rinda Mirmuhsin Shermuhammedovning quyidagi fikrlarini keltirish o'rinli: "...bizda yangi bir asar ko'rini boshlasa, 5-6 kun baqirib-chaqirib she'r va maqola yozarmiz, so'ngra charchagan kishi bo'lib o'z manfaatimizga bechora millatni qurbon qilib o'tiraveramiz. Shuning uchun bezim o'rtamizda matbuot e'tiborsizlanib boradur". Ushbu "Oyna" haqiqatdan ham xalq qalbiga umumiy yo'l topa olmagan. 1914-yil 52-sonidan keyin "Oyna" o'z faoliyatini to'xtatishga qaror qildi. Biroq idoraga kelgan ilotimoslar sabab 68-sonigacha davom etdi. 1915- yil 15- iyuldagi 68-sonidan "Oyna" to'xtatildi. Ma'rifatdan siyosatga. Behbudi XX asr boshidagi Turkistoning yirik siyosiy arbobiga aylangani uning sotsializmga bo'lgan munosabatida yaqqol ko'rinadi. Fevral, 2025-Yil 774 Behbudi o'sha yillari sotsialistik ta'limotni keskin rad etgan butun Rossiya musulmonlarining partiyasi "Ittifoql musulmin" va ushbu partiya

birgalikda faoliyat olib borishga kelishgan kadedlar partiyasi qarashlarni ma'qul ko'rgan. Behbudiya ko'ra, sotsialistik mafkura nafaqat foydasiz, balki juda zararli. Sotsialistlarning oila, shaxs va ijtimoiy tenglik borasidagi fikrlari musulmonlar uchun shariat yuzasidan umuman to'g'ri kelmaydi. Bu jihatdan uning 1906- yil 10- oktabrda "Xurshid" gazetasida (6- son) bosilgan "Xayrul umuriy avsatuhu" (ishlarning yaxshisi o'rtachasidir) maqolasi xarakterli. Bu maqola uzoq yillar Sovet tarixi fani nuqtai nazaridan baholanib Behbudiyni qoralash uchun nishon bo'lib keldi. Behbudiyni inqilobgacha O'rta Osiyodagi eng hurmatli jadid bo'lib qoldi. Samarqandda bir qancha faol hamkasblari va shogirtlaridan yordam topdi. Uning davralarida Abdulqodir Shukuriy, Ajiziy, Xoji Muinlar bor edi. Toshkent jadidchilik faoliyatining eng yirik markazi edi. Uning nashriyot hunari, yangi usul maktablari esa Turkistonda eng ko'p edi. Munavvarqori Abdurashidxon o'g'li ko'p jihatdan u yerda Behbudiyni hamkasbi edi. Ular birgalikda 1901-yild yangi usul maktabini ochdi. Behbudiyni ham Munavvarqori ham madrassa ilmidan kelib chiqqan madaniy poytaxtga ega bo'lgan va taniqli ulamolar bilan shaxsiy aloqada bo'lgan. Shuni ham yodda tutish keraki jadidchilar ko'pincha tasvirlanganidek bir guruh emas edilar. Masalan E. Odvortning jadidchilarning – "ichki o'zgarish odat va qattiq an'analarga bog'lanib qolishgan". Behbudiyni hattoki, zamonasidagi mavjud idora usullari haqida fikr yuritib, ularni uchga bo'ladi:

1. Idorayi mustaqila-monarxiya
2. Idorayi mashruta-konstitutsion parlament hokimiyat.

3. Idorayi jumhuriyat-respublika. Lekin millat ozod bo'lib, o'zining mustaqil davlatini o'rnatmaguncha ijtimoiy adolatni tiklab bo'lmaydi. Bu Behbudiyni kelgan birinchi xulosa edi. Uning "Duma va Turkiston musulmonlari" maqolasida chor mustamlakachilik siyosati, xususan, o'lkada 70 ming rusdan 6 deputat bo'lgan holda 7 million musulmonga 5 o'rin ajratilgani oshkora tanqid qilindi. Shularga qaramasdan Behbudiyni istiqlol haqida fikr yuritarkan har qanday zo'ravonlikni rad etadi. Uningcha zo'ravonlik g'ayriaxloqiy, binobarin, g'ayriinsoniydir. Umuman olganda esa, mustaqillik uchun kurash olib borgan bobolarimiz, jumladan, jadidlar kelajak haqida fikr yuritarkanlar, istiqlolga erishish borasida bir-birlaridan farq qiluvchi uch yo'ldan bordilar:

1. Rossiyadan tobelikdan zo'rlik yo'li bilan qutilish kuchi bilan istiqlool olish-Dukchi eshon qo'zg'oloni, 1916-yil voqealari, bosmachilik. Fevral, 2025-Yil 775
2. Murosa yo'li. Ruslar yordamida ma'rifatga erishish. Ma'rifat masalalarida haq-huquq olish milliy xususiyatlarni tiklash- M.Behbudiy.
3. Hamkorlik yo'li. Chor ma'murlari so'ng sho'ro hukumati bilan birga ularning dasturlarda qatnashish va imkon bo'lishi bilan birga ularning dasturlarida qatnashish va imkon bo'lishi bilan mustaqillikni qo'lga olish. Buning uchun ma'lum tayyorgarlik ko'rib borish-Munavvarqori, Avloniy. Behbudiy hamisha xalq bilan birga bo'ldi. Hamda u xalq orasida turli xil sotsialistik so'rovnomalar olib bordi va qay matbuot tili turkistonlik oddiy odam uchun tushunarli ekanligini aniqlash bo'yicha qilgan izlanishlari natijasida "Til masalasi" maqolasini ikkinchi qismida o'z aksini topgan. Albatta, Behbudiyning bu kabi izlanishlari va tadqiqotlari olib borganini o'sha vaqtda o'ta muhim masalalardan biri bo'lgan adabiy til yaratish yoki qabul qilish borsidagi qarashlarini bildirish,o'z pozitsiyasini ko'rsatish bilan bog'liqlikda qarash kerak. Behbudiy adabiy til masalasida tilni soddalashtirish, omma tushunadigan shaklga olib kelish fikrini qo'llab quvatlasada, tilni soflashtirish, ya'ni arabcha, forsha so'zlar o'rniga muqobillarini qidirib topish va tilga tadbiiq etish masalasini "ijrosi mumkin emas, quruq hayoli fosidgina" deb baxolaydi. Shu bilan bir qatorda, Behbudiy gazeta va jurnallarda boshqa tillardan yangi kirib kelyotgan so'zlar istalgan shaklda qo'llanilishi masalasiga to'xtalar ekan, buni "bu zamonda fan va hunar taraqqiy etgani uchun va yangi chiqqan begona lug'atdagi isimlik nima narsalarga turkiy isim taqadigan jamiyatlar barpo etib , turkiy tilimizga xizmat etadigan kishilarni bizda yo'ligi"dan deb ta'kidlaydi. Bu bilan Behbudiy tilga yangi o'zlashmalarni tartibga keltiradigan ilmiy jamiyat tashkil etish masalasini ham kun tartibiga chiqaradi. Tilni soflashtirish masalasida bir nechta ilmiy ishlar olib boradi. Behbudiy "Til masalasi" maqolasining so'ngi hech qaysi bir til faqatgina o'z so'z boyligi bilan taraqqiy eta olmasligi, boshqa tillardan yangi so'zlar qabul qilish hisobiga rivojlana olishni ta'kidkashi bilan bir qatorda, tilni soflashtirish bilan vaqtni bekor sarflamasdan uning o'rniga "kelar zamon uchun hozirlanish, o'tgan kun uchun emas" degan qat'iy fikrni o'rta ta'kidlaydi. Bundan tashqari u Turkistonning turli mintaqalari shevalari orasida farq bo'lgani uchun ushbu shevalarda adabiy asarlar yozish ham maqsadga muvofiq emasligini ta'kidlaydi. Adabiy til yaratmoq uchun, Behbudiyga ko'ra, birinchi

navbatda, tilning hamda ilm-fanning rivoji millat onalarining bilimga bog'liq ekanligini ta'kidlagan Behbudiy, birinchidan qiz bolalarni maktablarga ko'proq berish, ularni savodli qilish masalasini ko'targan bo'lsa, ikkinchi tarafdin, bir adabiy til yaratish uchun imkon qadar arabcha va forscha so'zlardan kam ishlatish, soda boshqa turkiy tillardan keng istefa qilgan holda yozishni taklif qiladi.

Umuman olganda, turkistonda bo'lib o'tgan sotsialistik so'rovnomalar o'zbek xalqining matbuotga bo'lgan qiziqishiga sababchi bo'ldi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak Behbudiyning olib brogan jadidchilik harakati Turkistondagi jadidchilarni paydo bo'lishiga va millat uchun ilm ma'rifatning yuksalishiga sababchi bo'ldi. Behbudiy XIX asrdagi millatning ayanchki ahvolini, jaxolatga yuz tutganligini va musulmon olamining qulab boryotganini ko'rsatib beradi. O'lkamizni bosib olgan Rossiya imperyasi ta'ziqidan qutulish, ozodlikka erishish, zamonaviy fanlarni o'qitish, malakali kadrlarni yetishtirib chiqarish va ularni xalq uchun foydasi tegadigan darajada malakali qilish kabi masalalarning hammasi Behbudiy va uning izdoshlari zimmasida edi. U Turkiston xalqini ruhlantirish maqsadida "Padarkush" drammasini yaratdi, bundan tashqari ko'pgina siyosiy harakatlarni amalga oshirdi. Rus mustamlakachiligiga faol qarshi harakatlar arafasida 45 yoshda vafot etdi. Shuning uchun ham u xalq orasida "Turkistondagi uyg'onish va yangilanish sardori", "Turkiston xalqining mexribon otasi" kabi nomlar bilan mashxurdir. Uning ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy olib borgan ishlari tufayli avlodlar qalbida mangu yashaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "Mahmudxo'ja Behbudiy". Yoshlar ishlari agentligi. Yoshlar nashriyot uyi. Toshkent- 2022. 29-139-betlar.
2. "Tanlangan asarlar". Begali Qosimov. Toshkent" Ma'naviyati"-1999. 13-21-betlar.
3. American Journal Of Philological Sciences (ISSN-2771-2273)
4. Olvord E. Birinchi o'zbek drammasi Jahon adabiyoti 2009.107-113-betlar.
5. Ярашова, М. (2024). ЖАҲОН ЭТНОЛОГИЯСИ ФАНИ ВА УНИ ЎҚИТИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ МЕТОДОЛОГИЯСИ. Modern Science and Research, 3(10), 362–368. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/44901>

6. Ярашова, М. (2024). БУХОРО ВОҲАСИДА МАТО ВА МАТО ТАЙЁРЛАШ УСУЛЛАРИ. Modern Science and Research, 3(11), 782–787. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/48057>

7. Yarashova Mohlaroyim Shuhratovna. (2024). Muyiddin Ibn Arabiyning Tasavvuf Ta’limotida Tahsil Olgan Ayol Ustozlari Va Ta’lim Bergan Ayol Shogirdlari. Miasto Przyszłości, 52, 622–625. Retrieved from <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/4679>

GLOBAL SCHOLARS
SCIENTIFIC PUBLISHING